

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Шамне Анжеліки Володимирівни
«Теорія і практика психосоціального розвитку особистості у
підлітковому та юнацькому віці»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора психологічних
наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія**

Актуальність досліджуваної А.В. Шамне теми перебуває в контексті окресленої академіком С.Д. Максименком проблеми встановлення вікових закономірностей розвитку цілісної особистості в поєднанні зі знаходженням індивідуальних варіантів розвитку, оскільки проста констатація їх нерівномірності (гетерогенності й гетерохронності) вже недостатня.

Актуальність обраної автором теми дослідження зумовлена підвищенням попиту на поглиблення знань про розвиток сучасної молоді, який відбувається в умовах кардинальних соціально-економічних та соціокультурних змін, які детермінують суперечливі тенденції становлення особистості у мінливому світі.

Зазначимо, що у психології відсутнє цілісне розуміння феномену психосоціального розвитку та специфіки його проявів у різних соціально-вікових групах сучасної молоді. Поставлені авторкою дисертації мета та дослідницькі завдання набувають особливого значення, оскільки незважаючи на те, що у психології визнається взаємозалежність соціального й індивідуального, теорій розвитку, побудованих на ідеї їх взаємодії, вкрай мало. Дисертаційне дослідження А.В. Шамне є одним із перших в Україні спеціальних досліджень цього явища.

Подана до захисту дисертаційна робота відзначається чіткістю і логічністю на кожному етапі її виконання – від обґрунтування наукового апарату дослідження (визначення актуальності теми, об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження, презентації його методологічної бази і методів) до викладу розділів дисертації та її висновків.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми психосоціального розвитку» авторка представила результати критичного аналізу проблеми й поняття психосоціального розвитку у психології та визначила теоретико-методологічні підходи до їх дослідження. На основі ґрунтовного теоретичного аналізу було визначено істотні розбіжності між імпліцитним уявленням про *психосоціальний розвиток* та його експліцитним конструюванням у біхевіоризмі, гуманістичній психології, психоаналізі, вітчизняній культурно-історичній психології тощо. Широкий контекст дослідження перетворює традиційний рівень вивчення психічного розвитку у підлітково-юнацькому віці у фундаментальну проблему розвитку автентичної сутності особистості, її самореалізації в суспільному просторі культуротворчості у період переходу від дитинства до дорослості.

В результаті аналізу літератури, який охоплює якнайширший засяг джерел, авторка доводить, що *поняття психосоціального розвитку* є «проекцією» постулату про неможливість пояснення сутності та детермінації дорослішання за принципом «все зсередини – все ззовні» шляхом абсолютизації або соціальності й адаптивності, або автономності й спонтанності саморозвитку особи.

У другому розділі «Підлітково-юнацький вік як психосоціальний феномен і наукова проблема» розглянуто базові підходи до проблеми розвитку у психології, розмаїття принципів та теоретичних підходів до її розв'язання у психології. Авторкою здійснено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз концепцій психічного розвитку в онтогенезі та підлітково-юнацького віку як категорії та феномену вікової психології, окреслено зміст поняття «підлітково-юнацький вік» як суцільної стадії переходу від дитинства до дорослості. Підлітково-юнацький вік розглядається в контексті західної традиції, яка враховує його соціокультурну феноменологію і вікові завдання дорослішання, що дозволяє авторці актуалізувати нові аспекти «бачення» та інтерпретації сутності

підліткового та юнацького віку (онтологічний, функціональний, феноменологічний тощо). Наявність нових тенденцій психосоціального розвитку сучасного отроцтва дисертантка обґрунтовує на основі результатів узагальнення педагогічного досвіду вчителів (фокус-груп).

У третьому розділі **«Концептуалізація поняття психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці»** А.В. Шамне обґрунтовано методологічні основи та презентовано авторську концептуальну модель психосоціального розвитку в підлітково-юнацькому віці. Здійснено логіко-теоретичне обґрунтування поняття «психосоціальний розвиток у підлітково-юнацькому віці». Зауважимо, що концептуалізація феномену психосоціального розвитку у підлітковому та юнацькому віці базується на врахуванні взаємної доповнюваності різних методологічних традицій, дослідницьких програм, напрямків, використанні плюралістичної стратегії пізнання, зокрема, інтеграції категорій особистості (культурно-історична концепція, діяльнісний підхід тощо) та суб'єкта (суб'єктний підхід, гуманістична психологія) та принципів психологічного пізнання (розвитку, історизму, системності, детермінізму) тощо.

У результаті встановлено, що продуктивним шляхом *моделювання* психосоціального розвитку є представлення принципу організації континууму «особистість – суб'єкт» рефлексивно-феноменологічною та діяльнісно-функціональною єдністю ціннісно-мотиваційного (розвитку особистості) й регулятивно-функціонального (розвитку суб'єкта) полюсів становлення цілісної індивідуальності.

Авторка виходить із того, що психосоціальний розвиток є інтегративним феноменом, а його критерієм у підлітково-юнацькому віці є оптимальне розв'язання протиріч, представлених у вигляді функціональних дихотомій (детермінація – самодетермінація, самоактуалізація – умовні цінності, прагнення до переваги – соціальний інтерес). Таке розуміння дозволило обґрунтувати доцільність створення авторської психодіагностичної методики, здійснити психологічний аналіз результатів констатувальної

частини дослідження та емпірично довести, що основними детермінантами психосоціального розвитку є ресурси континууму «особистість – суб'єкт».

У четвертому розділі **«Результати емпіричної верифікації концепції психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці»** авторка представила результати емпіричної перевірки пояснювального потенціалу концепції психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці. Докладно схарактеризовано організаційно-методичні засади емпіричного дослідження, обґрунтовано його хід та процедуру, надано характеристику вибірки контингенту досліджуваних та визначено етапи дослідження.

На особливу увагу заслуговує комплекс релевантних психодіагностичних процедур для дослідження психосоціального розвитку та авторська методика **«Психосоціальний розвиток у підлітково-юнацькому віці»**, послідовність та ретельність розробки якої забезпечили валідність та надійність цього дослідницького інструменту. Тест-опитувальник та результати його використання дозволили виявити загальновікові й індивідуальні особливості та закономірності психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці.

У контексті емпіричної верифікації означеної концепції А.В. Шамне дослідила кризу психосоціального розвитку, яка, з її точки зору, відображає сутність, зміст, спрямованість і суперечності розвитку в період підліткового та юнацького віку.

У п'ятому розділі **«Типологія психосоціального розвитку та психологічні аспекти його гармонізації у підлітково-юнацькому віці»** презентовано результати верифікації концепції психосоціального розвитку у контексті дослідження індивідуальних закономірностей психосоціального розвитку та емпіричної операціоналізації конструкта «тип психосоціального розвитку». На основі діагностичних даних, варіативно-патернового, кластерного, факторного аналізу й методу типологізації авторкою визначено типи психосоціального розвитку у підлітковому та юнацькому віці. Інтеграція типологічного і динамічного підходів дозволила А.В. Шамне

інтерпретувати варіативність розвитку у підлітково-юнацькому віці (його типи та рівні) як *моделі* психосоціального розвитку (конструктивну, непродуктивну, деструктивну).

За результатами констатувального дослідження виявлено певні деформації психосоціального розвитку підлітків та юнаків, що потребують психологічного супроводу. Відтак авторкою обгрунтовано методичні засади, розроблено і впроваджено програму індивідуально зорієнтованої профілактики та корекції порушень психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці насамперед тренінгового спектру з активізації особистісного та суб'єктного потенціалу тинейджера.

Прикметно, що здобутий емпіричний матеріал відповідним чином кількісно і якісно проаналізовано, для чого застосовано широкий спектр методів варіаційної статистики (кореляційний, кластерний, факторний, регресійний та дисперсійний аналізу, контент-аналіз). У роботі представлені нові науково обгрунтовані результати, що в сукупності вирішують задачу пояснення та оптимізації процесу психосоціального розвитку особистості у підлітковому та юнацькому віці.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в 66 публікаціях автора, його результати апробовано на міжнародних науково-практичних конференціях та різних всеукраїнських наукових форумах..

У висновках авторка переконливо доводить, що психосоціальний розвиток у підлітково-юнацькому віці є інтегративним феноменом, зміст якого презентується різними вимірами загального, типового, індивідуального та обгрунтовує, що системотвірним базисом психосоціального розвитку є структурно-рівнева організація континуальних ліній «особистість – суб'єкт». Загальні висновки свідчать про реалізації мети і завдань дослідження і містять змістову квінтесенцію роботи.

У констатувальній частині свого відгуку хочу повідомити про власне емоційне враження про рецензовану дисертаційну роботу. Захоплює тверда переконаність А. В. Шамне в евристичності обраної дослідницької

методологеми, підкріплена широкою ерудицією в об'єкті, предметі та методах дослідження, математико-статистичною компетентністю, потужністю відібраних чи особисто сконструйованих психодіагностичних методик, надзвичайною пильністю до емпіричних фактів, тенденцій і закономірностей, що слугувало надійною гарантією убезпечитися від підсвідомого прагнення трактувати емпіричний матеріал, множачи його на, так би мовити, коефіцієнт залюбленості у власну гіпотезу. Авторка глибоко обізнана з міждисциплінарними студіями проблеми психосоціального розвитку особистості, демонструє вміння вільно переходити на різні рівні методологування і не випускати з поля зору жодні гідні уваги і теоретичного узагальнення факти тощо. Ці та інші професійно-особистісні чесноти здобувачки справді вражають і викликають глибоку повагу, що, природно, ускладнює роботу опонента зі знаходження хибних позицій, непродуктивних кроків, помилкових чи недостатньо доведених тверджень і таке інше. Проте офіційний статус зобов'язує до відкритого висловлення сумнівів, висунення альтернативних точок зору, деяких підказок і побажань. Отож переходжу до критичної частини відгуку.

1. Насамперед ідеться про заявлений континуальний підхід і в його межах дихотомічний аналіз як знаряддя концептуалізації поняття психосоціального розвитку. Не сумніваюсь у правомірності заявлених радше методичних, аніж методологічних, координат для розв'язання часткових задач дослідження, пов'язаних із баченням окремих аспектів-складників психосоціального розвитку, проте на рівні метатеоретичного синтезу справа виглядає інакше. Континуально-лінійна логіка, виправдана в рамках класично-раціонального типу дослідження (В. Стьопін, М. Гусельцева та ін.) втрачає свою стрункість, розхитується як несуперечлива бінарна логічна конструкція, реконструюється під тиском додаткових аргументів і нарешті переходить в іншу методологему з принципово іншою корінною метафорою (термін С. Пеппера) у своїй образно-інтуїтивній основі. Як мені видається, це метафора згармонізованих *ліній* розвитку ціннісно-особистісного й

регуляторно-суб'єктного градієнтів, що укладається в новітню метафору постнекласичного типу раціональності – метафору *струн* (в даному разі – психосоціального розвитку), звучання яких залежить як від субстратних якостей особи, так і від стимулів чи обмежень позаперсональної природи. До прикладу, якщо в перших двох розділах дисертації аналізуються гносеологічні опозиції та, відповідно, поняттєво-термінологічні екстремуми континууму психосоціального розвитку, то чим ближче до кінця дисертації, тим частіше натрапляємо на інші образи об'єкту дослідження – лінії (с. 346) і навіть «ланцюга» (с. 371). До струнної метафори (С. Хокінг) залишився лише один крок, але їх звучання ми все одно чуємо в ідеях криз особистості і суб'єкта, які, за великим рахунком, виникають через неузгодження духовних інтенцій і суб'єктних здатностей *особи як цілісної людини* (Г. Балл). Таким чином, спостерігаємо трансформацію засадничих положень дисертаційного дослідження від опозиційної полярності одновимірного континууму до синергійної єдності двох джерел психосоціального розвитку (див. друга загальна гіпотеза), далі – до констатації трьох феноменів (суб'єктогенез, соціогенез, персоногенез і т. д. – перша загальна гіпотеза), пізніше – до побудови чотиривимірних картографій у типології психосоціального розвитку, нарешті, до ідеї узгоджених ліній розвитку. Як бачимо, чим сильніша робота, тим багатший її потенціал для різночитань, перетлумачень і конструктивної полеміки. Із зусиллям долаючи цю спокусу, означу інші, на мій погляд, не досить прояснені чи спірні позиції більш стисло.

2. Системологічне моделювання психічних явищ передбачає зображення їх рекурентного розгортання (представництва) на різних рівнях реальності, наприклад, на рівнях індивід-група-суспільство, як у В. Богданова, чи на п'яти рівнях особи як інтегрального суб'єкта, як у З. Карпенко. У дисертації А. Шамне згадка про мікро-, мезо- і макроумови психосоціального розвитку не конкретизована, нечітко прописана її суголосність із психічною конституцією підлітка чи юнака, відтак сприймається як декларативна теза. Показовими у цьому сенсі може бути

докторська дисертація Г.К. Радчук та її монографія «Аксіопсихологія вищої школи» (Тернопіль, 2014), в якій розділ «Освітній діалог як основа гармонізації аксіогенезу студентів» якісно розкриває, власне, мезорівень психосоціального розвитку юнаків, зокрема, і 17-20 років, а розділ «Аксіогенез у феноменологічному полі особистості майбутнього фахівця» – мікрорівень становлення особистості. Варто також придивитися до її трактування механізмів персоналізації – персоніфікації (с. 166-167), що додало б нових барв трактуванню цих же феноменів у дисертації А. Шамне.

3. На мій погляд, ретроспективна оцінка психосоціальних характеристик покоління тинейджерів 70-80 років минулого століття та сучасних учителями різного віку, статі і досвіду роботи хоч і дозволила отримати усереднену картину позитивних чи негативних змін в історичному часі для цієї вікової когорти, все ж стосується зсувів у макросередовищі і не розкриває умов наявного мезосередовища. Наприклад, збільшення відсотка працюючих пенсіонерів позначатиметься на процесі виховання старших школярів і студентів, позаяк їхня сильніша авторитарність, моральний ригоризм, деперсоналізація сприймання та інші чинники професійного вигорання будуть зумовлювати систематичну похибку в оцінюванні тинейджерів (ідеалізація колишніх та знецінення сучасних). Для отримання більш диференційованої картини варто було б розбити вибірку педагогів на окремі субвибірки за вказаними вище ознаками.

4. Через відсутність у «Додатках» корекційно-розвивальної «Програми психологічного супроводу психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці» можна тільки припустити, що вона мала комплексний характер, тобто, судячи з бази дослідження, в основному реалізувала завдання первинної профілактики порушень і дисгармоній психосоціального розвитку тинейджерів, менше – завдання вторинної і зовсім трохи – третинної профілактики. Сподіваюся, що у своїх майбутніх публікаціях авторка докладніше опише ті аспекти свого емпіричного дослідження, які не знайшли (насамперед через обмеження стандартного обсягу докторської

дисертації) належного представлення у презентованій до захисту праці, а також матиме чимало часу для її філософсько-психологічної рефлексії.

Висловлені зауваги й викликані ними ремінісценції радше виказують беззаперечну наукову цінність і практичну значущість поданого до захисту дисертаційного дослідження, його наукову самобутність, свіжість і безсумнівну перспективність, що дозволяє обґрунтовано стверджувати, що дисертаційне дослідження Шамне Анжеліки Володимирівни «Теорія і практика психосоціального розвитку особистості у підлітковому та юнацькому віці» є самостійною, завершеною працею і відповідає вимогам МОН України, які висуваються до докторських дисертацій, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор, завідувач
кафедри педагогічної та вікової психології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
Імені Василя Стефаника»

З.С. Карпенко

